10.7816/kalemisi-02-04-03

İBRAHİM MÜTEFERRİKA VE YAYIMLADIĞI İLK KİTAPLAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KINIK
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
mkiniktf(at)gmail.com

ÖZET

Baskı teknikleri alanında XV. yüzyılda Gutenberg'le başlayan teknolojik gelişmeler yıllar geçtikçe devam etmiş özellikle XIX. yüzyıldan sonra daha da artmıştır. Baskı teknolojileri alanında dünyada yaşanan gelişmeler uzun yıllar sonra ülkemizde de ciddi bir kabul görmüş ve ilk resmi çalışmalar başlatılmıştır. 1724 yılında saraydan destek bulup, 1726 yılında ilk çalışmalarını yapan ve 1729 yılında da resmi ilk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika yaptığı çalışmalarla Türk Grafik Sanatında yeni bir döneme öncülük etmiştir. Müteferrika tarafından basılan ilk kitaplar Türk grafik sanatının gelişimi açısından çok önemlidir. Bu çalışmada İbrahim Müteferrika ve onun tarafından yayımlanan kitaplar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler : İbrahim Müteferrika, Türk Matbaacılığı, baskı, illüstrasyon, kitap

IBRAHIM MUTEFERRIKA AND FIRST BOOKS PUBLISHED BY HIM

ABSTRACT

The technological developments starting with Gutenberg in the field of printing techniques in the 16th century had an increase as the years processed, in particular after 19th century. These developments observed in the World in the field of printing technologies found a serious acceptance in Turkey in particular after 19th century and first official studies were initiated. Getting a support by the palace in 1724, having his first works in 1726 and establishing the first official Turkish printing press in 1729, Ibrahim Muteferrika became the pioneer of a new era with his works. In this study, Ibrahim Muteferrika and first books published by him were examined.

Keywords: Ibrahim Müteferrika, Printing in Turkey, print, illustration, book

GİRİŞ

İnsanoğlunun okuma ve yazma ihtiyacı insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu duygu, düşünce ve yaşantılarını dile getirmek için kalıcı şekiller araştırmış, basit resimlerden, sembolik biçimlere ve sonuçta harf dizilerine ve yazı sistemlerine ulaşmıştır. İnsanoğlunun yazıyı bulmasıyla birlikte bilgiyi çoğaltma, yayma ve saklama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Eskiden, taş, metal ve tahta malzemeler oyularak kalıplar elde edilir ve bunların yardımı ile resimler yapılırdı.

Uzun yıllardır bilim çevrelerinde matbaanın kimler tarafından bulunduğu önemli bir tartışma konusudur. Birçok araştırmacı, matbaanın Çinliler tarafından bulunduğu fikrini savunmaktadır. Bu konudaki en önemli görüşlerden birini savunan Th. Bossert'e göre; basım sanatının bir toplumda icat edilip geliştirebilmesi için üç önemli şartın olması gerekmektedir.

1. Harf sayısı az bir abece kullanılması,
2. Okuma arzusunun artmış ve kitapların çok artmakta olması,
3. Kâğıdın bilinip kullanılması (Bassert, 1937).

Bu açıdan bakıldığında, matbaanın Çinliler tarafından bulunduğu şeklindeki iddiaların doğru olmadığını söylemek yanlış olmaz. Çinliler, kâğıdı biliyorlardı, fakat binlerce harften oluşan Çin abecesi baskı açısından sorunlar çıkaracaktır. Çin yazısında 800 kadar esas hece vardır. Bunlar yan yana getirilerek kelimeler oluşturulur. Kök (radicale) adı verilen 214 tanesi çok önemlidir. Çinlilerin bir günlük gazete okuyabilmeleri için en az 2500, bilimsel bir yazı yazabilmeleri içinse en az 40.000 kelime bilmeleri gerekmektedir (Munis, 1966).

Buna karşılık, Çinlilere komşu olan Uygur Türkleri, kâğıdı ve kalıp baskıyı kullanıyorlardı. Okuma-yazmayı biliyorlardı ve kültür düzeyleri çok yüksekti. Başka devletlere kâtip, bürokrat, çevirmen, danışman, öğretmen olarak hizmet verecek kadar bilgili, kültürlü insanlar yetiştiriyorlardı. Sade bir abeceleri vardı. Ayrı ayrı kesilmiş harflerle basım tekniğinin ortaya çıkması için tüm şartlar hazırdı. Bu uygun ortam içinde, onların matbaa tekniğini bulduklarını gösteren somut veriler vardır. Kan-Su Bölgesi'nde Tun-Huang'da bir mağarada tahtadan bazı Uygur matbaa harfleri ve Uygurca kitaplar ele geçirilmiştir. Bunların, M.S. 700-900 yıllarına çıktığı anlaşılmıştır.

Dokuzuncu yüzyıldan beri, bugünkü Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türkleri matbaa kullanıyorlardı. 1902'de Avrupalı arkeologlar, Doğu Türkistan'da basılmış Uygur kitaplarını

kumları kazarak bulmaya başladılar. Yüzlercesi kumlar altından çıkarıldı ve Avrupa'ya taşındı. Harfler sert tahtadandı. Teknik klişe baskıda olduğu gibiydi (Carter, 1955).

Eskiden Avrupa'da kitaplar, rahipler tarafından elle çoğaltılırdı. Bu nedenle az sayıda çoğaltılan kitaplar yüksek fiyatlara satılırdı. O devirde az ve pahalı olan kitaplar zincirlerle bağlanmakta ve çok zor şartlarda ödünç verilmekteydi. Bu yaşanan olaylar ilk zamanlarda matbaanın gelişimini uzun süre engellediyse de Gutenberg'le birlikte matbaacılık gelişmeye başladı. Matbaa, kültürlerde köklü değişimlerin oluşumunu sağlayan bir iletişim aracıdır. Bilginin kazanılması kadar yayılımı da toplum açısından çok önemlidir.

Günümüzde sanayinin en önemli iş alanlarından birisi olan matbaacılığın toplumlar tarafından öğrenilmeye başladığı dönemlerde kabul görmesi zaman aldı. Bu kabullenme bütün toplumlarda sorunlu oldu. Ortaçağ Avrupası'nda, matbaa; ilim ve dini büyük ölçüde etkiledi. Müteharrik harflerle basma sanatı, Almanya ve Hollanda'da tatbik edildi. Bu sayede birçok kitap basılıp dağıtıldı. Bu dönemdeki ilk basımlardan birisi de (1454) İstanbul'un fethi ile Avrupa'yı korkutmaya başlayan Osmanlı Türkleri aleyhine yazılan ve Venedik'te basılan broşürlerdi." (Adıvar, 1984:145).

Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'de kitaplar basıldı. Bu gelişme kilise tarafından tepki ile karşılandı. Çünkü; işsiz güçsüz olan bazı Hıristiyan tarikatlarının üyeleri o zamana kadar kitap kopya ederek para kazanıyorlardı. Şimdi bu karlı iş sona ermişti. Tüm bu gelişmeler karşısında kilise kayıtsız kalmadı; "Papa Alexandre IV. 1501 yılında ruhsatsız basılan kitaplara karşı yayınladığı bir emirnameyle basında sansür usulünü ortaya çıkardı. Hatta Fransa'da Henri II.'den resmi ruhsatsız kitap yayımlayanları ölümle cezalandırmasını emretti. Almanya'da ve İngiltere'de (Elizabeth Devrinde) yayına sansür konuldu. Bu usul Fransa'da ihtilale kadar, İngiltere'de 19. yüzyıla kadar devam etti. (Adıvar, 1984:146).

1. Ülkemizde İlk Matbaacılık Çalışmaları

18. yüzyıl başlarında, Avrupa Rönesansı, Osmanlı Türkiyesini etkilemeye başladı. Bu etkileşim neticesinde, toplumun düşünce yapısında ve yaşam biçiminde değişimler oldu. Tarihte III. Selimle başlayan bu döneme "Lâle Devri (1718-1730)" denir. Bu etkileşimden Türk yayımcılığı da payını aldı ve 1729'da ilk Türk matbaası kuruldu. Bu sayede basım ve çoğaltma imkânları arttırılarak dil ve coğrafya konularındaki ilk kitapların yayımı gerçekleştirildi. İbrahim Müteferrika ilk matbaayı kurduktan sonra çıkarmış olduğu kitapların sayfa tasarımlarını ve iç resimlerini hep kendisi yaptı (Tepecik 1995:87).

Kont Marsigli, 1727 yılında İstanbul'da 90.000 hattatın bulunduğunu söylemektedir. Bunlara bağlı olarak sahaflar, kalemciler, mücellitler, divitçiler ve benzeri esnaflar resmi matbaanın gecikmesinde önemli rol oynamıştır.

İstanbul'da ilk Türk matbaası kurulmadan önce çeşitli azınlıkların matbaaları faaliyet gösteriyordu. İspanya'dan göç eden David ve Samuel Nahmias tarafından ilk Musevi matbaası İstanbul'da kuruldu (Korkmaz 2004:7). Osmanlı Devleti zamanında kurulan diğer bir matbaa 1495'de Selanik'te Museviler tarafından açılmıştır. Aynı yıllarda İstanbul'da azınlık matbaaları kurulmaya başlandı. Öncelikle; 1495'te olmak üzere 1505, 1510, 1511 yıllarında Yahudiler tarafından ilk matbaalar kuruldu. Bu tarihten sonra İstanbul'da; 1513, 1515, 1516, 1518, 1519, 1520, 1530, 1534, 1560, 1567, 1570, 1575, 1579, Selanik'te; 1512'de, Haleb'de 1519'da, Edirne'de 1554'de yeni matbaalar kurulduysa da uzun süre çalışanı olmadı. Daha sonraki yıllarda da Anadolu'da yaşayan azınlıkların matbaaları kuruldu ve buralarda Türkçe, Farsça ve Arapça kitaplar bastırıldı (Öztuna, 1995:1).

Kurulan azınlık matbaalarında II. Beyazıt zamanında 19, Yavuz Selim zamanında da 33 kitap basılmıştır. Bu kitapların üzerinde, *"II. Bayezid'in himayelerinde basılmıştır."* ibaresi yer almaktadır. III. Murat, Arap harfleriyle basılan Usul'ül-Oklidis (Geometriye Dair) kitabının serbestçe satılması için bir fermanla izin vermiş, IV. Murat zamanında ise İstanbul'da bir matbaa kurulması için izin verilmiştir. Bazı kaynaklar ilk resmi matbaa teşebbüslerinin IV. Mehmet zamanında başladığını vurgulamaktadır (Korkmaz, 2004:4-5).

2. İbrahim Müteferrika Kimdir?

İlk resmi Türk matbaasının kurucusu olan İbrahim Müteferrika hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki bilinen en eski bilgi; De Saussure Szernak adlı bir kişinin 10-15 satırlık bir mektubuna dayanmaktatır. De Seussure Szernak bir süre Tekirdağ'da Rakoczi Ferenç'in yanında bulunmuş bir Macar soylusudur. Müteferrika'yı ne derece tanıdığı bilinmemektedir. Verdiği bilgiler tarih ve belgelerden yoksundur (Maden,1980:87).

Yaşam öyküsü hakkında kesin kayıtlara rastlayamadığımız İbrahim Müteferrika ile ilgili en kapsamlı araştırmaya Niyazi Berkes'in araştırmalarında rastlamaktayız. Daha sonraki yıllarda Sait Maden bu konuda araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar ışığında İbrahim Müteferrika'nın hayatını şu şekilde özetleyebiliriz.

Resim 1. *İbrahim Müteferrika'nın Portresi*

Resim 2. *İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaanın temsili çizimi*

İbrahim Müteferrika; 1674'de Macaristan'ın Kolaszvar (Kluj) kentinde doğmuştur. Asıl adı bilinmemektedir. Kloszvar'da rahip kolejinde gördüğü Hıristiyanlık bilimleri öğrenimini 1689'da tamamlamıştır. Yaşam öyküsünü yazmaya çalışan Macar rahibi Imre Karaçun'a göre, 1690'larda Koloszvar'ı ele geçirmeye çalışan Holosburglara karşı Orta Macar Kralı Thököly İmre'nin ayaklanması sırasında Türklere esir düşmüş, İstanbul'da esir pazarında satılmış, zor altında Müslüman olmuş, İbrahim adını almış, Türkçeyi, İslâmiyet bilimlerini çabucak öğrenip yükselmiştir (Maden, 1980:86).

İbrahim Müteferrika'nın hayatıyla ilgili olan bu yanlış yaklaşım günümüze dek yerli ve yabancı birçok kaynakta kullanıldı. Fakat bu konuda ayrıntılı bir araştırmanın sahibi olan Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı eserinde, İbrahim Müteferrika'nın kendi yazdığı kitabı olan Risale-i İslâmiye'yi 300 yıl sonra günümüz Türkçesine çevrilmesiyle birlikte bu fikrin değiştiğini, onun kendi isteğiyle Müslümanlığı seçtiğini ve Osmanlılara sığındığını yazar (Berkes, 1979:58).

Müteferrika, Koloszvar'daki koleji bitirdikten sonra, kiliseye karşı çıkan inanç ve düşünce özgürlüğünü savunan, fizik, astronomi, coğrafya gibi modern bilimlerde kendini geliştiren bir topluluk içinde bulunan hocalardan ders alır. Dönemin Kloszvar kentinin dinî inançların özgürce tartışıldığı bir görüntü içermesi, Hıristiyanlık'ta yeni bir öğreti olan "Unitoriusçuluk"un yerleşmesine neden olur. Bu dönemde Avrupa'da; Katoliklik, Kalvincilik ve Unitoriusçuluk bir biriyle savaş içindedir. Hristiyanlık öğretisi olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh kavramının aksine Unitoriusçuluk; tek tanrı ilkesine dayanıyordu ve bu yaklaşımıyla Müslümanlığa yakınlık göstermekteydi. Unitoriusçuluk'un kurucusu olan Micheal Servetus

(1511-1553), "Teslis Yanılgıları" adlı eserinde, bu inancı yaymak ve savunmak içini Müslümanlığı ve Kur'anı tanık göstermiştir. İbrahim Müteferrika da birçok katolik inancını saçma bulan Protestanların Unitorian kilisesine bağlı idi. Müslümanlıkla, Unitoriusçuluk arasındaki kavramsal yakınlıktan etkilenmiştir. 1699'da İbrahim Müteferrika Erdel'de yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu gibi Osmanlı Devleti'ne sığınıp müslüman ve Türk oldu (Berkes, 1962:715-737).

Müslüman olduktan sonra İbrahim adını aldı. Bundan sonra da sosyal ve müsbet ilimlerde kendini yetiştirme çabası devam etti. Macarca'nın yanı sıra Yunanca, Latince, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. 1710'da Katoliklik ve Papalığı şiddetle eleştiren Risale-i İslamiye adlı kitapçığı yazdı. Bu kitapla Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın dikkatini çekerek Padişah III. Ahmed'in özel işleriyle ilgilenen görevliler arasına katıldı ve bu görevinden dolayı da "Müteferrika" ünvanı aldı. Zamanla Müteferrika Ağalığı'na yükseldi (Maden, 1980:86).

"1715'ler de III. Ahmed'in bir mektubunu elçilik göreviyle Viyana'ya Prens Evgen Von Savoyen'e götürmüş. Avusturyalılara karşı ayaklanan Macar prenslerinin tercüman olarak bir süre Belgrad'da kalmıştır. Rakoçi Frenç'in yanında tercüman olmuştur" (Maden, 1980:87). Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın, koruyuculuğu altında yaşamıştır.

3. İlk Resmi Türk Matbaası

İbrahim Müteferrika, baskıcılıkla ilgili ilk deneyimlerini Kolojvar'da yaşamıştır. Tanınmış bir harf dökümcüsü olan Misztotfalusi Kis, 1689 yılında Kolojvar'da Avrupa'nın en titiz matbaalarında birini açmış, Müteferrika'ya ilk baskı bilgileri burada verilmiştir (Maden, 1980:88). 1719'da Sultan Selim'in evinde kurduğu basit tezgâhta, şimşir kalıplara oyduğu Marmara haritası ile ilk denemesini yaparak baskıların bir nüshasını alıp; kendi el yazısı ile üzerine "Benim devletli Sultanım, eğer fermanınız olursa daha büyükleri yapılır." yazar. (Maden, 1985:88). Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi baskı, Damat İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere hazırlanmıştı. Bu ilk baskıdan sonra, bir Karadeniz, bir İran, bir de Mısır haritası hazırlamıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu, Sait Mehmet Efendi 1720 yılında Paris'e elçilik görevi ile gittiği zaman, orada gördüğü basım tekniğinin, Osmanlı yazısına uygulanmasını ister (Toderini, 1996:21-22). Fransız saray çevrelerinin ünlü simalarından Saint Simon, "Anılarında Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin İstanbul'da bir basımevi kurma hazırlığında olduğunu yazar (Maden, 1980:87). Mehmet Çelebi'nin bu fikri, daha önceden

İbrahim Müteferrika'nın ilk girişimlerine destek olur. Matbaa kurma fikri Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Sait Mehmet Efendi'nin Paris elçiliği sırasında (1720-1721) edindiği izlenim ve araştırmalar sonucu doğmuştur.

Resim 3. Kara Deniz haritası

Resim 4. Marmara Denizi haritası

4. İbrahim Müteferrika'nın Matbaacılık Çalışmaları

İbrahim Müteferrika, 1924'te Sait Çelebi'nin desteğini aldıktan sonra somut girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1726 yılında basım sanatının yararları hakkında "Vesiletü't Tıbaa" adlı 10 maddelik bir gerekçe hazırlayıp Damat İbrahim Paşa'ya sundu (Akyüz, 2004:119). Bu gerekçede; matbaanın neden gerektiği ve ne tür yararlar sağlayacağı şu şekilde açıklanıyordu:

1- Önemli kitapların çoğaltılması halk ve aydınlar için önemlidir.
2- Yazarların eserlerinin basımı bunların onurlanmasına ve Müslümanlar arasında ünlenmesine önayak olur.
3- Basılı kitapların yazıları okunaklı, güzel, doğru olacağı gibi, okuyan ve okutanlar için kolaylık sağlar.
4- Basımcılık kârlı iştir. Bir cilt kitap yazmak için gereken emekle binlerce kitap basılabilir. Kitap ucuzlayacağı için herkes bundan yararlanır.
5- Kitapların başına ve sonuna dizinler konularak, aranılan bilgilerin kolayca bulunması sağlanır.
6- Kitapların ucuzluğu il ve ilçeler halkının da yararlanmasını sağlar.
7- Kentlerde büyük kitaplıklar kurulmasına ve bilim öğrenenlerin çoğalmasına yardımcı olur.
8- Osmanlı Devleti'nin, cihat yoluyla bütün Müslümanların onurunu artırması gibi, kitap yayını yoluyla da Müslümanlara hizmet etmesi uygun olur.

9- Avrupalılar Arapça, Farsça, Türkçe kitapların değerlerini bilmekte bunları basmaktadırlar. Ama bastıkları bu kitaplar yanlışlıklarla doludur, yazıları da güzel değildir. Ne var ki, yarın işin ehlini bulup Doğu eserlerini doğru ve güzel bastırarak İslam ülkelerine göndermeleri, böylece buralardan para çekmeleri olasılık içindedir. Biz onlardan önce davranmalıyız.

10- Artık, basım işinin ülkemizde de uygulanması için olanak vardır. Bütün Müslümanlık için gereken kitapların basılması devlete onur getirecektir." (Maden, 1985:61). Sait Çelebi ve İbrahim Müteferrika; Sadrazamlık makamına basımı düşünülen "Vankulu" sözlüğünün birkaç sayfasına eklenen bir yazı ile basımevinin işe başlayabilmesi için bir ruhsat, Padişah fermanı ve Şeyhülislam fetvası istemişlerdir. 1726 tarihinde, Padişahın fermanı ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvası ile Müteferrikaya; "Ulum-i Aliye" yani; tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dini ilimlerle ilgili kitaplar basmamak şartıyla izin verilmiştir. Bu izinler, basılan Vankulu sözlüğünün baş tarafında yer almıştır. Darü't-Tıbaatü'l-Ma'mura (Devlet Basımevi) için alınan bu izinlerden sonra, Hollanda'nın Zeyden kentinden baskı makineleri getirtilmiş, matbaada görev almak için Firmin Didot ve Henry Omant çağrılmıştır (Maden,1985:61).

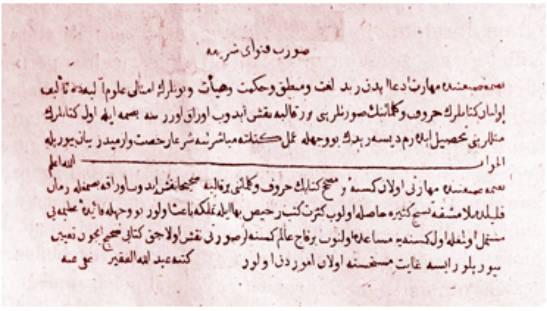

Resim 5. *Şeyhülislamı'nın verdiği fetva.*

Resim 6. *Osmanlı Padişahı III. Ahmet'in İlk Matbaanın Kuruluşuna dair fermanı*

Devlet Basımevi, Firmin Didot ve Henry Omant'ın yönetiminde faaliyetlerine başladı. İlk olarak matbaada kullanılacak harflerin dökümüne geçildi. Dökümü yapılmak üzere nesih

yazı karakteri seçildi. Dökümü yapılan bu ilk nesih harflerin hangi hattat tarafından yazıldığı hakkında her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu harflerin kime döktürüldüğü konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.

Araştırmacı Selim Nüzhet Gerçek, bu nesih harfleri döken usta hakkında şunları söyler: "Bunların nerede döküldüğüne dair kat'i bir malûmat yok ise de ne Firmin Didot'nun dediği gibi Viyana'da yapılmış, ne de Meniski'nin dediği gibi Fransa'dan getirtilmiştir. Lork'un dediği gibi İstanbul'da kalıba dökülmüş olma ihtimali büyüktür." Bu ihtimale dayanarak şunu söyleyebiliriz ki; o dönemde İstanbul'da yaşayan fakat adı bilinmeyen bir hat sanatçısının yazdığı nesih harfler, zamanın ünlü musevi harf döküm ustası Yona Eskenazi'ye İstanbul'da döktürülmüştür. Gerçek, bu konuda şunları ekler; Müteferrika'nın Vankulu Ruhsatı'nı almak için verdiği belgenin nesih yazısı ile kitaplarının harfleri mukayese edilecek olursa o derece benzerlik görülür ki, insana gayet tabii olarak, bunu yazanın bir yerli hattat ve belki aynı hattat olduğu ve bunların İstanbul'da döktürüldüğü kanaati gelir." Avram Galanti ise Türkler ve Yahudiler ablı kitabında bu yazıların Yona adlı bir Yahudi eliyle döküldüğünü doğrular (Gerçek, 1939:60). Osmanlının ilk döküm harfleri olan 16-18 punto arasındaki bu nesih harfler Türk Matbaacılığına 60-70 yıl hizmet etti.

5. Basımını Gerçekleştirdiği Kitaplar

Grafik tasarımın kitlelerle iletişim kurması ve toplumsal işlevsellik kazanması açısından, matbaanın bulunması bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktadan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde (1729) İbrahim Müteferrika tarafından kurulan matbaada basılan çoğu tarihi kitap ve haritalar, Türkiye'deki grafik tasarımın ilk örnekleri olarak ele alınabilir. Ancak bu döneme tasarımın toplumdaki yeri açısından bakıldığında, Müteferrika'nın basım yoluyla kitap fiyatını ucuzlatarak geniş kitleleri aydınlatma düşüncesinin tam olarak gerçekleştiği söylenemez (Bektaş, 2003:195).

Basımevinin ilk yıllarında bir süre ustabaşı olarak çalıştırıldı ve bir süre sonra bu görevinden ayrıldı. 1729 yılında başlayan bu köklü girişimin mimarı olan İbrahim Müteferrika bu matbaada 17 kitap ve birçok harita bastı. Bu kitapları şöyle sıralayabiliriz:

1. "Terceme-i Sıhâh-ı Cevherî" (Vankulu Lugatı); ilk basılan kitaptır. Bu eser, 1010 yılında ölen büyük Türk dilcisi Cevher'i'nin Sıhah adındaki Arapça'dan Arapça'ya, sözlüğünün Türkçe'ye çevirisidir. Çeviriyi 1590'larda ölen Müderris Mehmed bin Mustafa el-Vani yapmıştır. Cevher'i bu sözlüğü Araplara kendi dillerini öğretmek için yazmıştır. 1729

tarihli bu sözlük; iki cilttir. 1. cildi 24+666, 2. cildi 12+756 sayfa olup her biri 32x21 cm. dir. 1000 adet basılmıştır.

Resim 7. *"Terceme-i Sıhâh-ı Cevherî" (Vankulu Lugatı)'ndan bir sayfa*

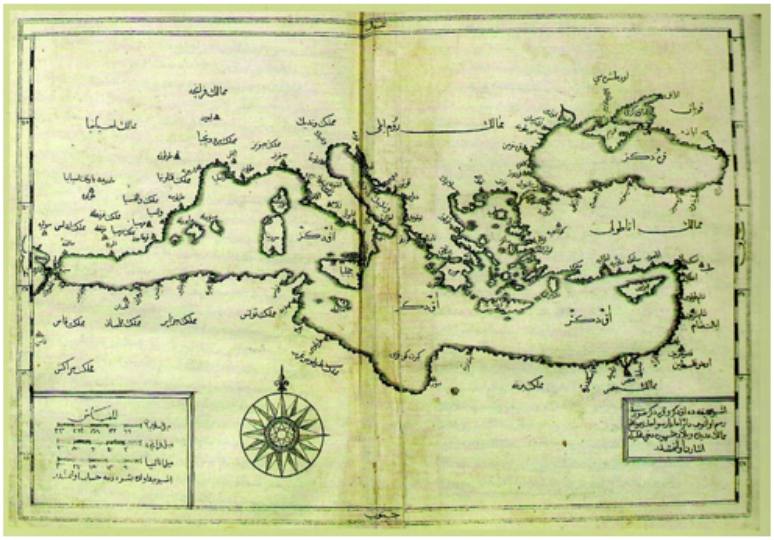

Resim 8. *Tuhfetü'l - Kibâr fi Esfâri'l - Bihâr'da yer alan haritalardan "Karadeniz Haritası"*

2. "Tuhfetü'l - Kibâr fî Esfâri'l - Bihâr"; Katip Çelebi'nin bir eseridir. Deniz Savaşlarını konu alır. 1729 tarihli bu kitap; 5+75 yaprak ve 25x17 cm. dir. Kitapta; Akdeniz ve Karadeniz, Akdeniz Adaları, Venedik Körfezi, Pusula iğnesi sapması, Dünya yarı küresi (eski dünya, yenidünya) olmak üzere 5 tane harita bulunmaktadır. Eser 1000 adet basılmıştır.

Resim 9. *"Tarih-i Seyyah"'dan bir sayfa*

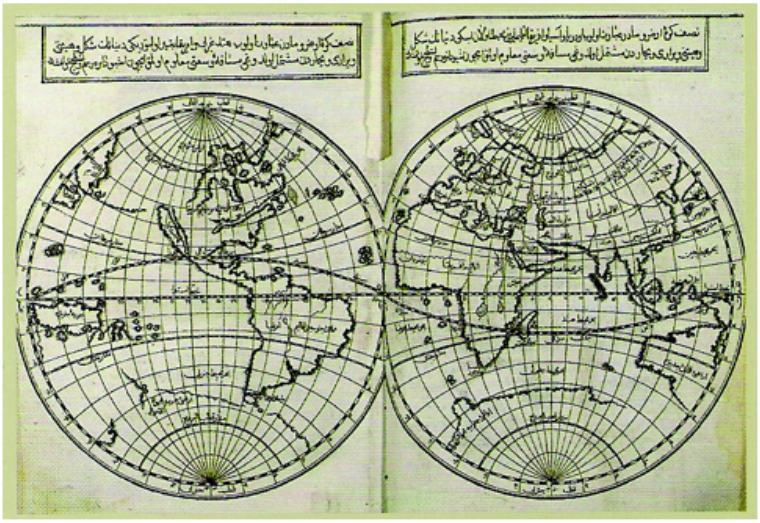

Resim 10. *"Tarih-i Hind-i Garbi'nin iç sayfalarından örnekler.*

3. "Tarih-i Seyyah"; Judas Thaddaeus Kruzineski'nin eseri Afganistan tarihini konu olan Latince bir kitaptır. Çevirisini İbrahim Müteferrika yapmıştır. 1729 tarihli bu kitap; 7+97 yaprak ve 21,5x14,5 cm'dir. Eser 1200 adet basılmıştır.

4. "Tarih-i Hind-i Garbi"; Emîr Muhammed bin Hasan-ül Mes'udî'nin bir eseri. Batı Hint ya da Amerika tarihini anlatan bu kitap Türk basımcılığının ilk resimli kitabıdır. 1730 tarihli bu kitap; 3+91 sayfa ve 21x16 cm dir. Kitabın içinde 1 harita ve 13 resim bulunmaktadır. Bu harita Batlamyus'a göre çizilmiş olan bir gök haritasıdır. Bu yazılardan, İbrahim Müteferrika elinden çıktığı anlaşılmaktadı. Selim Nüzhet Gerçek, kitabın yazma nüshasındaki resimlerle basmasındaki resimlerin aynı olmadığını söyler. Topkapı Sarayı Kitaplığı'nın III. Ahmet kitapları arasında bir adet renkli nüshası bulunan bu kitap 500 adet basılmıştır (*KTB, 1987:55*).

Resim 11. *Tarih-i Timur Gürhan'dan bir sayfa* ***Resim 12.*** *Tarih-i Misr-i Kadim'den bir sayfa* ***Resim 13.*** *Tarih-i Mısr-i Cediîd'den bir sayfa*

5. "Tarih-i Timur Gürhan"; Şihabüddin Ahmed bin Muhammed İbn Arabşah'ın bir eseri, Çeviriyi; Bağdatlı Nazımizâde Hüseyin Murteza Efendi yapmıştır. 1730 tarihli bu kitap; 9+129 yaprak ve 21,5x14,5 cm'dir.

6. "Tarih-i Misr-i Kadim ve Mısr-i Cediîd"; Süheyli Ahmed bin Hemdem Kethüda'nın bir eseri. 1730 tarihli eski ve yeni Mısır tarihi adlı bu kitap iki cilttir. Birinci cilt; 130, ikinci cilt 102 sayfadır. Her bir cilt 21,5x14,5 cm ölçülerindedir. 500 adet basılmıştır.

Resim 14. *Tarih-i Gülşen-i Hulefa'dan bir sayfa* ***Resim 15.*** *Grammaire Turc'dan sayfa örnekleri*

7. "Gülşen-i Hulefa"; Bağdatlı Hazminzade Hüseyin Murteza'nın bir eseridir. 1730 tarihli kitap; 742-1266 tarihleri arası İslam Ülkeleri ve ön Asya Tarihi'ni konu alır. 5+130 yaprak ve 28x18 cm'dir. 500 adet basılmıştır.

8. "Grammaire Turc ou methode courte et facile pour apprendre la langue Turque"; (Türk Dil Bilgisi ya da Türk Dilini öğretmek için kısa ve kolay yöntem) Rahip P. Jean Baptiste Holderman'ın eseri. Türkiye'ye gelen Fransızlar'a Türk dil bilgisini öğrenme yöntemlerini konu almaktadır. Kitabın takdim kısmından bu harflerin İstanbul'da döküldüğü anlaşılmaktadır. Bu eserlerdeki bir kaç Türkçe konuşma parçalarından oluşan sayfa Latin harfleriyle oluşturulmuştur. Bu kitap; Latin yazısının Osmanlı İmparatorluğu yayın tarihinde Osmanlı İmparatorluğu eliyle basılıp kullanılan ilk kitaptır. 1730 tarihli eser 18+194+8 sayfa, 21,5+16 cm.'dir. 1000 adet basılmıştır.

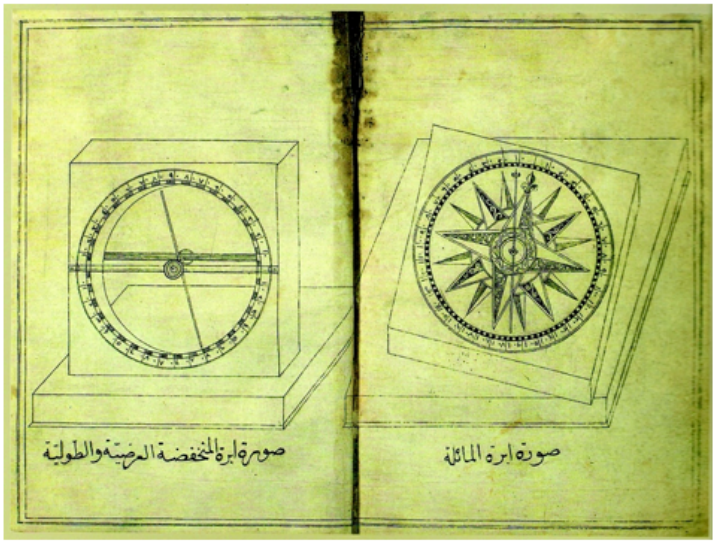

Resim 16. *Usulü'l-Hikem fî Nizâmü'l-Ümem'den bir sayfa* ***Resim 17.*** *Füyûzat-ı Mıknatısiyye'den bir sayfa ve çizim örnekleri*

9. "Usulü'l - Hikem fî Nizâmü'l - Ümem"; İbrahim Müteferrika'nın kendi eseri, "Ulusların Düzeni Üzerine Akıl İlkeleri" adlı kitap 1732 tarihli olup, 96 sayfa ve 20x13,5 cm.'dir. 500 adet basılmıştır.

10. "Füyûzat-ı Mıknatısiyye"; mıknatısın yararlarını anlatır. 1732 tarihli eser 46 sayfa, 19x13,5 cm.'dir. İçinde iki tane resim bulunan eser 500 adet basılmıştır.

11. "Cihannüma"; Kâtip Çelebi'nin eseridir. Dünya aynası adlı eser dönemin en önemli coğrafya kitabıdır. Kitabın bir bölümünü renkli, bir bölümünü tek renk basılmış ve iki ayrı fiyatla satışa çıkarmıştır. 1733 tarihli eser; 32+698 sayfa, 30x19,5 cm'dir. İçinde 40

harita ve şekil bulanan eser 500 adet basılmıştır. Bu harita ve şekllerin bir bölümü eserin elyazması aslından alınmış, bir bölümü de baskı için çizilmiştir. Bunlardan 25'i dünyanın değişik bölgelerinin haritaları, 15'i ise güneş ve ay tutulması, rüzgârgülü, iklim çizelgesi, düzlem küre gibi şekillerden oluşmaktadır. Harita ve şekillerin 18'i çift sayfa basılmıştır. Çizimlerin onbirinin altında Ahmet Kırımi, yedisinin altında Mıgırdıç Galatavi, birinin altında İbrahim Tophanevi, birinin altında da İbrahim Müteferrika yazılıdır.

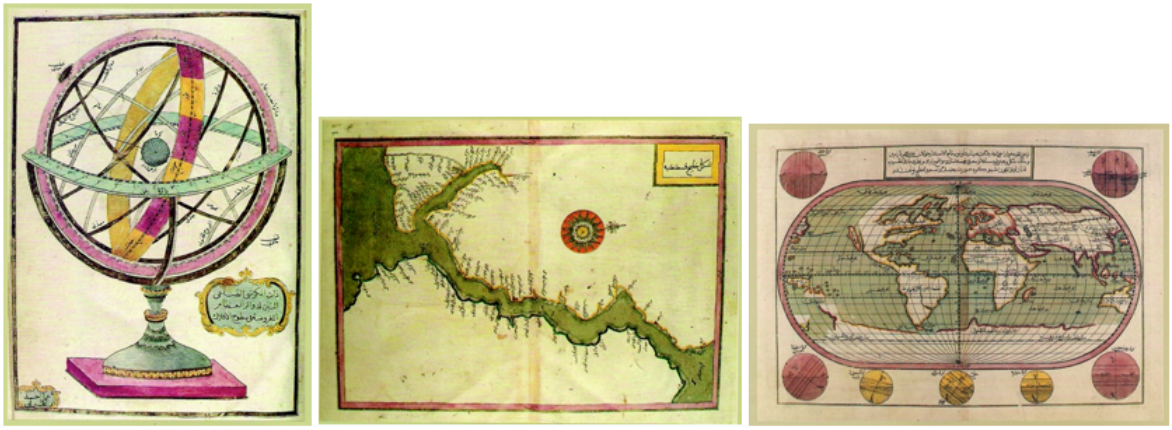

Resim 18. *Cihannüma 'dan çizim örnekleri*

12.“Takvîmü't - Tevârîh”; Kâtip Çelebi'nin eseri. “Tarihler Takvimi” isimli kitap 1933 tahili olup; 12+247 ve 26x14.5 cm.dir. 500 adet basılmıştır.

13.“Târîh-i Naima”; Mustafa Naima Efendi'nin eseri. “Devletin Resmi Tarihçesi” adlı eser, 1591-1659 arası siyasi gelişmeleri anlatır. 1734 tarihli kitap, 2 cilltir. 1. cilt: 24+701 sayfa. 2. Cilt 6+711+29 sayfadır. Her biri 31x19.5 cm.'dir. 500 adet basılmıştır. Kitabın sonunda Müteferrika'nın kitaplarının sayısı, baskı tarihi ile birlikte dizini mevcuttur.

Resim 19. *Takvîmü't - Tevârîh'den bir sayfa*

Resim 20. *Târîh-i Naima'dan bir sayfa*

14. "Târîh-i Râşid"; Vak'anüvis Mehmed Raşid Efendi'nin eseri. 1660-1721 arası siyasi gelişmeleri anlatır. 1741 tarihli eser, 3 cilttir. 1. Cilt; 13+277 (554 sayfa), 2. Cilt: 9+194 ve 3. Cilt: 2+144+5 olarak basılmıştır. Her biri 31.5x19.5 cm.'dir.

15. "Târîh-i Çelebizâde"; Vak'anüvis İsmail Asım Efendi'nin eseri. 1741 tarihli eser 1721-1728 arası siyasi olayları anlatır. Kitap, 158 sayfa ve 31.5x19.5 cm.'dir.

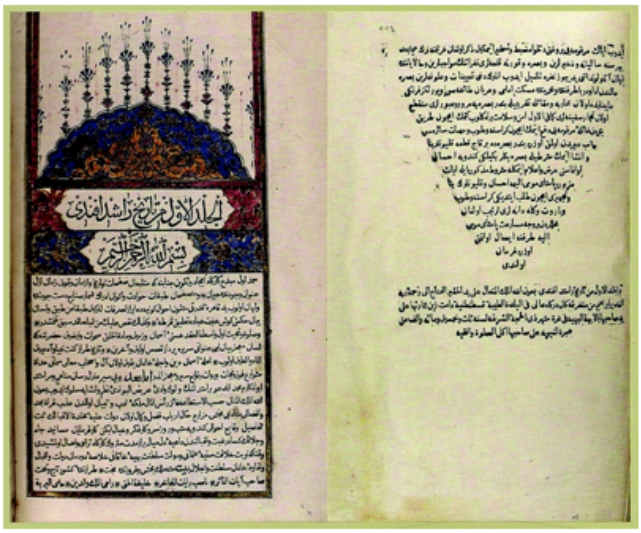

Resim 20. *Târîh-i Râşid 'den iki sayfa*

Resim 21. *Târîh-i Çelebizâde'den iki sayfa*

16. "Ahvâlü'l Ĝazevât der Diyar-ı Bosna", Bosnalı Ömer Efendi'nin eseri. "Bosna Ülkelerindeki Savaşlarının Durumu" adlı eser, 1736-1799 arasında Bosna'da olan savaşları anlatır. 1741 tarihli eser, 62 sayfa ve 20x14.5 cm.'dir.

17. "Lisan-ül Acem", (Acem Dili), 1741 tarihinde basılmıştır. Müteferrika o yıl geçici bir elçilik görevi ile dışarı gönderildiğinden bu sözlüğün basım çalışmalarına katılmadı (Maden, 1985:55).

Dış ülkelerde siyasi görevlerde de bulunan İbrahim Müteferrika 1745 yılında İstanbul'da öldü. Müteferrikanın ölümü üzerine basımevinin çalışması uzun bir süre kesintiye uğradı. Ancak 1755'de İkinci İbrahim Efendi ile Ahmet Efendi basımevini tekrar çalıştırmaya başladılar. İkinci İbrahim Efendi'nin de ölmesi üzerine basımevi 1783 yılına kadar kapalı kaldı. Zamanın Padişahı Birinci Abdülhamit basımevinin de yeniden açılmasını istedi.

İkinci büyük basımevi 1796'da Hasköy'de Mühendishane'de, devletin yardımı ile hendese hocası Abdurrahman Efendi'nin nezaretinde kuruldu. 1802'de Üsküdar'da yine aynı kişinin nezaretinde üçüncü basımevi açıldı. Bu basımevi yeterince geliştikten sonra genel

yayınlara başladı. 1828'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa Kahire'de Bulak Basımevini kurdu. 1831'de Takvim-i Vakayi gazetesizinin basıldığı basımevi kurulmuştur. 1840'da Abdülmecit'in izniyle özel basımevlerinin kurulması teşvik edildi. 1864'de Darü't-Tıbaatü'l-Ma'mura (Devlet Basımevi) ile Takvim-i Vakayi basımevleri birleştirildi (Korkmaz, 2004:5; Maden, 1999:76).

Bu iki basımevi birleştirildikten sonra uzun yıllar Türk matbaacılığına hizmet etti. İbrahim Müteferrika'nın vefatından sonra matbaasını Fransız Elçiliği satın almak istedi. Anadolu muhasebeciliği, Reis-ül Küttablık (Dış İşleri Sekreterliği) İspanya Elçiliği gibi önemli görevlerde bulunmuş olan ve 1783'de devletin resmi tarihçiliğine atanan Ahmet Vasıf Efendi ile Divan-ı Hümayun Beylikçiliği, Reis-ül Küttablık, Tersane Eminliği gibi görevlerden de geçmiş olan Mehmed Raşid Efendi'ye verdi (Gerçek, 1941:5). Devralınan matbaa uzun yıllar basım çalışmalarında kullanılmaya devam edildi.

SONUÇ

İlk resmi Türk matbaasının kurucusu, Türk grafik sanatı açısından birbirinden değerli 17 adet kitabın illüstrasyonlarını ve grafik tasarımlarını bizzat yaparak basımını gerçekleştirip bir çığır açan büyük matbaacı İbrahim Müteferrika, kültürümüz ve yayım tarihimiz açısından çok önemli bir yere sahiptir. Kitapların matbaada çoğaltılarak kitlelerin hizmetine sunulması açısından değerlendirildiğinde İbrahim Müteferrika'nın, Anadolu'nun çağdaşlaşması açısından bir mihenk taşı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

Adıvar, A. A. (1984). **Tarih Boyunca İlim ve Din**. (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Akyüz, Y. (2004). **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 – M.S. 2004)**. (9. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Bektaş, D. (2003). "*Cumhuriyet'in İlk Döneminde Grafik Tasarım (1923-1943)*", **Sanat Dünyamız, (89).** 195-199.

Berkes, N. (1962). "*İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği*", **Belleten, 26.** (104), 715-737.

Berkes, N. (1979). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Bossert, T.H. (1943). "*Tab Sanatının Keşfi*", **İkinci Türk Tarihi Kongresi (1937).** 421-438.

Gerçek, S. N. (1939). **Türk Matbaacılığı 1-Müteferrika Matbaası**, İstanbul: Devlet Basımevi.

Gerçek, S. N. (30.Nisan.1941). *Müteferrika Matbaası Hakkında Üç Yeni Vesika*", **Akşam Gazetesi** 5.

Gerçek, S. N. (1939). **Türk Taş Basmacılığı.** İstanbul: Devlet Basımevi.

Gerçek, S. N. (26.Ocak.1941). "*Matbaanın 500'üncü Yılı, Müteharrik Harflerle Tabı Sanatını İlk Keşfeden Uygur Türkleridir, Çinliler Bundan Sonra Gelir*", **Akşam Gazetesi**. 5.

Korkmaz. Ş. (2004). "Matbaacılık Tarihi". **www.matbaaturk.org.** (Erişim tarihi: 01.10.2004)

KTB, 1987 (1987). **Tarih-i Hindi Garbi veya Hadis-i Nev**. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kut, T. (1995). **Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Maden (1985). "*Türk Grafik Sanatı Tarihi*", **Grafik Sanatı Dergisi**. **(1, 2, 3, 4).**

Maden, S. (1980). "*İbrahim Müteferrika İçin Bir Yeniden Değerlendirme Çalışması*", **Milliyet Sanat Dergisi.** (1). 86-90.

Munis, E. (1966). **Evrimi ile Yazı Sanatı**. Konya: Yeni Kitap Basımevi.

Öztuna, Y. (1995). "*Osmanlı'da Baskı Sanatı*", **Tarih ve Medeniyet Dergisi, (12).** 1-5.

Tepecik, A. (1995). "*Cumhuriyet Dönemi İlk Türk Grafik Sanatçısı*", **Kültür Sanat Dergisi,** 87-91.

Toderini, G. (1996). **İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı**, (Çeviren: Rikkat Kunt), İstanbul: Türk Matbaacılığı'nın 260. Yılı İçin Hazırlanmış Özel Basım.